

Introduction

Het eerste halfjaar van 2018 stond in het teken van de externe evaluatie door een commissie van experts uit de wereld van de wetenschap en het verzamelen. Op 15 en 16 maart bezocht deze commissie het Instituut en sprak met vele medewerkers. Op het moment dat dit geschreven wordt, is er nog geen definitief oordeel bekend, maar in een eerste reactie op de 16^e maart zelf kreeg het IISG veel lof voor zijn werk dat gedaan is sinds de evaluatie van 2011 toegezwaaid.

Het Instituut heeft het eerste halfjaar van 2018 veel gedaan aan activiteiten die te maken hebben met de vakbeweging. De lancering van 'vakbondsverhalen', de interviews met Wim Kok, 'vele handen' en ANDB en het rapport 'de precaire polder'. Over dit werk doet Loran van Diepen verslag in het hoofdartikel in dit nummer.

Het IISG was van 11 tot 13 April gastheer voor het Archivemetcia Camp. Dit is een internationale bijeenkomst van mensen die te maken hebben met het bewaren van digitale archieven met behulp van Archivemata. Dit is het open source systeem dat het IISG gekozen heeft voor dit steeds belangrijker onderdeel van het archiefwerk. Het was een levendige en dynamische bijeenkomst.

Veel van bovengenoemde activiteiten konden gebruik maken van de ruimten die het Permuseum achterliet en die nu de 'Max Nettelau zaal' heet. Het is een prettige en riante ruimte die veel mogelijkheden biedt.

Tot slot aandacht voor de subsidie die CLARIAH+ recent heeft ontvangen. Het consortium waar het IISG deel van uitmaakt heeft maar liefst 13,8 miljoen Euro ontvangen van het ministerie van O. en W. Met dit geld kan een volgende stap gezet worden in het geavanceerde onderzoek in de geesteswetenschappen. De aandacht zal vooral gericht zijn op het geautomatiseerd teksten analyseren op de inhoud. Doordat je in één keer zeer grote tekstbestanden kan doorwerken, in plaats van dat één lezer zijn/haar bronnen tekst voor tekst door moet ploegen, kan je geheel nieuwe onderzoeksvragen aan de orde stellen. Het is belangrijk dat het IISG bij dit soort onderzoek een rol speelt.

Huub Sanders

About the Friends

Members of the Friends of the IISH pay annual dues of 25, 100 or 500 euros or join with a lifetime donation of 1,500 euros or more. In return, members are invited to semi-annual sessions featuring presentations of IISH acquisitions and guest speakers. These guest speakers deliver lectures on their field of research, which need not be related to the IISH collection. The presentation and lecture are followed by a reception. The Friends coordinator may consult the Friends about allocation of the revenues from the dues and delivers an annual financial report in conjunction with the IISH administration.

As a token of appreciation for their great contribution to the Friends, Jaap Kloosterman and Jan Lucassen were appointed as honorary members in 2014.

*The IISH was founded by master collector N.W. Posthumus (1880-1960) in the 1930s. For the past two decades, two of the institutions established by this 'history entrepreneur' have operated from the same premises: the Netherlands Economic History Archive founded in 1914 and the International Institute of Social History, which is now more than 80 years old. Both institutes continue to collect, although the 'subsidiary' IISH has grown considerably larger than its 'parent' NEHA. Additional information about the Institute may be found in Jaap Kloosterman and Jan Lucassen, *Rebels with a Cause: Five Centuries of Social History Collected by the IISH* (Amsterdam 2010). For all information concerning the Friends, see <http://socialhistory.org/en/friends>*

IISH

Cruquiusweg 31

P.O.Box 2169

1000 CD Amsterdam

Tel + 31 20 668 58 66

Fax: + 31 20 665 41 81

Socialhistory.org

info@iisg.nl

Deutsche Bank Nederland N.V. 0555958892

IBAN: NL11DEUT0555958892

BIC: DEUTNL2N

Editors: Bouwe Hijma, Eric de Ruijter, Huub Sanders

Translation: Lee Mitzman

Photography: Hans Luhrs

Design and layout: Ruparo (Ivo Sikkema)

Printed by: Wilco, Amersfoort

Website: Machteld Maris

Financial administration: Guusje Varkevisser and Tjerck Zitteema

Administrative and secretarial support: Ineke Kellij, Jacqueline Rutte

We wish to thank: Frank de Jong, Henk Wals, Bart de Cort, Pepijn Brandon, Dennis Bos, Gijs Kessler, Jacques van Gerwen

IISH Coordinator: Huub Sanders

Questions, including on subscriptions of *On the Waterfront*: friends@iisg.nl

On the Waterfront is supported by Koninklijke Brill NV

ISSN 15742156

IISG zet de geschiedenis van vakbonden op de kaart

Het IISG heeft ook in het afgelopen jaar de maatschappelijke betekenis van haar collecties en onderzoek onder de aandacht van het grote publiek weten te brengen. Vooral de rijke geschiedenis van Nederlandse vakbonden is in het zonnetje gezet. Op vier verschillende manieren heeft het IISG invulling gegeven aan het uitgangspunt dat haar collecties en het historische onderzoek dat zij verricht niet op zichzelf staan, maar ook moeten bijdragen aan een beter begrip van de ontwikkeling van arbeidsverhoudingen in het heden. Dit heeft zij gedaan via 1) een digitaal project waarbij vrijwilligers de ledenadministratie van de Algemene Nederlandse Diamantbewerdersbond (ANDB) helpen te ontsluiten, 2) door de website vakbondsverhalen.nl te lanceren, 3) de Wim Kok tapes en door 4) 'What's up with Flex?' te organiseren, een debat over de flexibilisering van de Nederlandse arbeidsmarkt en over wat de flexwerker, vakbeweging, politiek en werkgevers daaraan moeten en kunnen doen.

Zoals deze korte opsomming al illustreert, vertrekken de projecten vanuit verschillende opvattingen over hoe je de relevantie van sociale geschiedenis kan verduidelijken. De meest innovatieve methode zien we terugkomen in het project 'Amsterdamse Diamantbewerders en de ANDB'. Via www.velehanden.nl heeft het IISG mensen gevraagd om te helpen met het invoeren van lidmaatschapskaarten van de ANDB, de eerste 'moderne vakbond' die in 1894 werd opgericht. Deze aanpak heeft zijn vruchten afgeworpen. In tegenstelling tot de meeste onderzoeksprojecten wordt het publiek namelijk niet alleen geïnformeerd over de resultaten, maar levert het ook een fundamentele bijdrage aan het onderzoeksproces.

Naast de kleinkinderen van Amsterdamse Diamantbewerders helpen ook pas afgestudeerde archivisten en historici met het invoeren van de handgeschreven lidmaatschapskaarten. Ook zij voelen een historische sensatie: 'het is toch wat, op die lidmaatschapskaarten lees ik soms dat vaders hun zoon of dochter hebben uitgeleend als leerling-Diamantbewerker aan een grote fabriek. Ik moet er niet aan denken dat mijn vader mij als een soort uitzendkracht gaat verhuren', aldus een collega archivaris.

Het IISG heeft niet alleen de hulp ingeschakeld van het platform 'velehanden', maar ook zelf een website gelanceerd. In een afgeladen Pakhuis de Zwijger presenteerde het IISG op 23 januari www.vakbondsverhalen.nl. '50 inspirerende, spannende en ontroerende verhalen uit de vakbondshistorie' die IISG-historicus Sjaak van der Velden heeft geselecteerd.

Filmpjes, podcasts en historisch beeldmateriaal laten zien dat 'vakbonden veel meer zijn dan

stakingen' en zich ook bijvoorbeeld hebben gericht op de scholing en vorming van werknemers. Eén van de items laat daarnaast zien dat de FNV naast actievoeren ook veel aan de overlegtafels met werkgevers heeft gezeten, om te onderhandelen over loonsverhoging, maar een enkele keer ook om een compromis te sluiten over loonmatiging. Dit gebeurde in 1982, toen de FNV met de werkgevers het Akkoord van Wassenaar sloot, waarin werd afgesproken de lonen te matigen in ruil voor banengroei. Destijds zagen veel vakbondsbestuurders de 'verantwoorde loonontwikkeling' als een gedurfde en verstandige stap om de economische crisis en massale werkloosheid van de jaren tachtig aan te pakken. Tegenwoordig wijzen veel deskundigen en FNV-beleidsmedewerkers echter vooral op de nadelige gevolgen van het akkoord. Ook worden er steeds meer kanttekeningen geplaatst bij het poldermodel, waarbij de vakbond er zoveel mogelijk naar streeft om in samenspraak met werkgevers oplossingen te bedenken voor misstanden op de arbeidsmarkt.

Een belangrijk voorstander van het Akkoord van Wassenaar was toenmalig FNV-voorzitter Wim Kok. Voordat hij voorzitter werd werkte Kok al geruime tijd binnen de FNV en diens voorloper, de NVV. Het IISG vroeg de oud vakbondsman of hij geïnterviewd wilde worden over de kwarteeuw (1961-1985) die hij in de vakbeweging heeft doorgemaakt. Dit heeft geresulteerd in de Wim Kok tapes, zestien uur aan gefilmd interviewmateriaal, waarbij de herinneringen van Kok in het kader worden geplaatst van de maatschappelijke omwentelingen. Wat opvalt is het gemak waarmee de oud vakbondsman lastige vragen weet te pareren. Volgens een journalist van *de Volkskrant* had Kok dan ook wel wat meer kritischere vragen mogen krijgen, bijvoorbeeld over de effecten van het Akkoord van Wassenaar. Men kan zich afvragen of de flexibilisering van de arbeidsmarkt die tot een dalende actiebereidheid en organisatiegraad onder werknemers heeft geleid zijn oorsprong vindt in 'Wassenaar'.

Mensen die ongerust zijn over nul-urencontracten, payroll-constructies en andere vormen van onzeker werk konden daarentegen wel hun vragen stellen tijdens 'What's up with Flex?', een debatmiddag in De Balie (12 april) met deskundigen uit de vakbeweging, politiek en wetenschap. Aanleiding was de presentatie van *Precaire polder*, een verkennend historisch onderzoek van het IISG op basis van grotendeels nog niet ontsloten FNV-archieven. Welke antwoorden heeft de FNV in de afgelopen decennia (circa 1980-2015) geformuleerd op nieuwe uitdagingen rond globalisering, precarisering en veranderend werkgeverschap? Eén van de belangrijkste conclusies uit *Precaire polder* is dat flexibilisering

geen natuurramp is geweest, maar het gevolg van vroegere keuzes in de politiek en polder. Al vroeg in de jaren tachtig werd het gevaar van flexibilisering breed gesignaleerd in de vakbeweging, onder andere door het FNV-vrouwensecretariaat dat met *Flexibele arbeid onder de maat!* (1985) aan de bel trok. Mede doordat de (top van de) vakbeweging tot ver in de jaren 2000 de prioriteit bleef leggen bij het sluiten van compromissen met de werkgevers heeft Nederland een enorm geflexibiliseerde arbeidsmarkt gekregen. De waarschuwing van het FNV-vrouwensecretariaat is tijdens 'What's up with Flex?' niet ongenoemd gebleven. Bij wijze van eerbetoon kreeg Els Hogerhuis, destijds werkzaam bij het vrouwensecretariaat, het eerste exemplaar van *Precaire polder* overhandigd. Els vertelde toen ook over de gevolgen van flexibilisering voor het dagelijkse leven van werknemers. Haar analyse was zeer herkenbaar voor de arbeidsmarkt van vandaag de dag. Zo bleek ook toen een activist van de Riders Union vertelde over de baan- en loonzekerheid van Deliveroo-bezorgers, doordat hun werkgever hen vrij plotseling heeft verplicht ZZP'er te worden.

De vakbondsarchieven die het IISG beheert en het onderzoek dat zij daarmee verricht, kregen in het afgelopen jaar dus veel publieke aandacht. De Wim Kok tapes werden in de nationale media besproken. Steeds meer mensen helpen met het project 'Amsterdamse Diamantbewerker en de ANDB'. De lancering van www.vakbondsverhalen.nl trok een volle zaal in Pakhuis de Zwijger. De website toont de veelzijdigheid van de vakbondshistorie, inspireert en geeft een aanzet om nieuwe collectieve organisatievormen te bedenken. Ook 'What's up with Flex?' mocht zich verheugen op veel geïnteresseerden. Het IISG heeft met deze middag het maatschappelijke debat over een actueel sociaaleconomisch vraagstuk gestimuleerd en met *Precaire polder* ook verrijkt.

Loran van Diepen

36ste Vriendendag, 25 Januari 2018

Presentatie van de acquisities

[Sri Lanka: diversiteit, burgeroorlog en verzoening](#)

In 2017 verwierf het IISG een klein archief uit Sri Lanka. Sri Lanka kent een grote culturele, etnische, religieuze en linguïstische diversiteit. In de laatste decennia van de twintigste eeuw ging het eiland gebukt onder heftig geweld. De strijd van de Tamils is daarvan het bekendste voorbeeld.

Op 22 augustus 1979 was er in de Sri Lankese hoofdstad Colombo een bijeenkomst van verschillende organisaties en mensen. Gelijkheid en rechtvaardigheid tussen de verschillende bevolkingsgroepen stonden hoog in hun vaandel, te vertalen in democratie en mensenrechten. Dit klinkt nogal braaf maar Sri Lanka is geen doorsnee-land en er was moed voor nodig om met deze boodschap het land in te gaan. De bijeenkomst eindigde in de oprichting van de Movement for Inter-Racial Justice and Equality, afgekort de MIRJE.

De MIRJE ontwikkelde zich uiteindelijk tot een NGO die zich vooral bezighield met Human Rights Education op scholen, in communities en binnen de strijdkrachten. Voor scholieren werd een succesvol quiz programma ontwikkeld dat bijvoorbeeld op Human Rights Day, 10 december, gespeeld werd.

Nu, anno 2018, kunnen we vaststellen dat het MIRJE niet officieel is opgeheven maar ook geen activiteiten meer ontplooit.

Wie waren de oprichters? Father Paul Caspersz, een rooms-katholiek priester, wordt als de feitelijke oprichter van de MIRJE beschouwd. Hij was ook de eerste voorzitter. Zijn naam maakt duidelijk dat Caspersz behoort tot de Burghers, de bevolkingsgroep op Sri Lanka die afstamt van de vroegere kolonisten. Caspersz trad in 1942 toe tot de Jezuïetenorde en kreeg in de loop der jaren grote sympathie voor de Tamils omdat deze tot de gedoemden, de ellendigsten ter aarde behoorden. De Tamil bevolking was tewerkgesteld op de theeplantages in het noorden, uitgebuit door de Singalezen en tot 1948 door de Britse kolonisator. Caspersz kende zijn klassieken, las niet alleen de bijbel maar ook Frantz Fanon en Che Guevara. Hij beschouwde etniciteit als het grootste probleem op Sri Lanka.

Het IISG ontving dit archief van Ahilan Kadirgamar, de zoon van Santasilan Kadirgamar. Santasilan Kadirgamar, jaargang 1934, was een Sri Lankese historicus en auteur. Hij beschouwde zichzelf als marxist van de trotskistische soort maar bleef tegelijkertijd ook religieus. Hij was van 1979 tot 1983 actief in de MIRJE binnen de mede door hem opgerichte afdeling Jaffna. Een riskante onderneming. Immers, rond 1980 verslechterde de veiligheidssituatie in Noord-Sri Lanka en werden schendingen van de mensenrechten schering en inslag. Na de desastreuze brand in de bibliotheek van Jaffna hielp Kadirgamar om het Jaffna Citizens' Committee op te richten. In 1983 ten tijde van het hoogtepunt van de Tamil-vervolgingen werd Kadirgamar de grond te heet onder de voeten en vertrok hij naar Japan, waar hij aan christelijke universiteiten doceerde. In het jaar 2000 keerde hij terug naar Sri Lanka, waar hij in 2015 overleed.

Zijn zoon Ahilan, die ook lang in het buitenland verbleef en uiteindelijk eveneens terugkeerde, zorgde er voor dat het archief van zijn vader op het IISG belandde. Het archief van de MIRJE is een mooie aanvulling op de Sri Lankese archieven die het IISG al bezit, zoals die van de Nava Sama Samaja Party (NSSP)

(<http://hdl.handle.net/10622/ARCH02993>), een trotskistische partij, en de Ceylon Mercantile

Union (<http://hdl.handle.net/10622/ARCH04380>), de vakbond die decennialang geleid werd door Bala Tampoe. Zie *On the Waterfront* 2016 nr.32.

Het MIRJE-archief betreft niet alleen 1979-1983, de jaren waarin Kadirgamar in de MIRJE actief was, maar loopt door tot eind jaren tachtig. Op basis van de adressering kan vermoed worden dat een deel van de stukken afkomstig is van S.B. Arumainayagam, vice-president van het Jaffna Citizens Committee. De meeste documenten zijn in het Engels, een kleiner deel is in andere talen van Sri Lanka.

Het archief bevat o.a. de notulen van de vergaderingen van de noordelijke in Jaffna gevestigde afdeling van de MIRJE. Gruwelijk gedetailleerd zijn lange lijsten met namen van slachtoffers van het etnisch geweld in Jaffna in 1987. Etnisch geweld dat zijn hoogtepunt bereikte, toen de Indian Peace Keeping Force (IPKF) in oktober 1987 het bestuur van de stad probeerde over te nemen. De lijsten van dodelijke slachtoffers zijn o.a. bijgehouden door de St. Mary's Cathedral.

MIRJE was een beweging die zich inzette voor vrede en rechtvaardigheid, maar vrij machteloos was in een tijd waarin etnische en religieuze groepen en diverse legerstrijdmachten de confrontatie zochten. (BHi)

Voor het archief zie: <http://hdl.handle.net/10622/ARCH04529>

Ger Sligte, illustrator van de AJC

Wie Ger Sligte zegt, zegt AJC, de Arbeiders Jeugd Centrale. Een groot deel van het bestaan van de AJC tot de opheffing in 1958 is hij lid geweest en heeft hij tekeningen gemaakt voor de AJC.

Sligte werd in 1914 in Amsterdam geboren en kreeg zijn opleiding aan het Instituut voor Kunstnijverheid in Amsterdam. Na even gewerkt te hebben in de reclamebranche, vestigde hij zich weldra als zelfstandig ontwerper en illustrator.

Zijn nalatenschap werd door de familie aangeboden aan het IISG en ook toegevoegd aan het AJC-archief omdat het daarmee een nauwe relatie heeft. Veel vrienden kwamen uit dezelfde kring en hij werkte ook vanaf 1931 voortdurend voor allerlei AJC uitgaven. Meteen al in het eerste nummer van het blad *De Wiekslag* doken de eerste illustraties van Sligte op. Het waren niet alleen illustraties in bladen, maar ook het illustreren van kampkranten, bijdragen aan toneelspelen, en het ontwerpen van diverse tekens, vlaggen, briefkaarten, en symbolen. Het bekendst in AJC-kringen werd hij door zijn strips over het meisje Mieke Meijer. De meeste AJC-tekeningen zijn vrolijke illustraties bij teksten, ze zijn meestal niet heel uitgesproken politiek.

Toch maakte hij ook politieker werk, hij werkte voor alle leden van de zogenaamde rode familie. Hij ontwierp verkiezingsposters voor de sociaaldemocraten, maakte ledenwervingsposters voor verschillende vakbonden en de Rooie Vrouwen. In het archief van Sligte bevinden zich ook ruim vijftig politieke prenten uit de jaren 1946-1950 gemaakt voor het democratisch-socialistisch weekblad *Paraat*.

Het meest bijzondere deel van het archief zijn zijn drie dagboeken uit de periode 1933-1935. Ze geven een mooi inkijkje in het leven van een AJC-er. Hoe hij van kamp naar feest naar hordebijeenkomst gaat. Bij de AJC vonden alle activiteiten plaats en kwamen de vrienden vandaan. Ook de grote mannen van de SDAP figureren in de aantekeningen: Wibaut, De Miranda en Vorrink ("een reuze kerel").

Tegelijk is het dagboek ook heel persoonlijk omdat hij op de AJC ook zijn eerste grote liefde vond. Sligte begint zijn dagboek in 1933 omdat er zoveel dingen gebeuren die hij moeilijk een plaats kan geven. Al na enkele regels blijkt dat hij totaal verliefd is op Irene Vorrink, of Puck zoals hij haar noemt. Irene Vorrink werd later bekend als eerste vrouwelijke minister in het kabinet Den Uyl, maar ten tijde van het dagboek was zij nog maar 15, zat op het gymnasium en was de dochter van SDAP-voorman Koos Vorrink.

Het dagboek beschrijft vooral zijn gevoelens van onzekerheid, hield zij ook wel zoveel van hem. Zodra ze verkering hebben schrijft Irene ook een stuk in zijn dagboek. Aan het einde van het derde dagboek blijkt dat de verkering uit is en hij klaar met haar is en daar houden zijn aantekeningen ook op.

Zoals gezegd, de bekendste strip in AJC-kringen was die van Mieke Meijer, een zogenaamde gagstrip die in afleveringen van het AJC-blad *De Wiekslag* verscheen: iedere week een aantal plaatjes met een korte grap. Zijn inspiratie kwam uit de Duitse jeugdbeweging, waar de AJC veel voorbeelden vandaan haalde. In 1929 was een mooi geïllustreerd boek verschenen over de Rote Falken, *Die Rote Kinderrepublik*, met foto's en tekeningen, waaronder een

stripje over Mieke Meier. Sligte publiceerde zijn versie van Mieke Meijer in een vergelijkbare vorm vanaf 1933.

Veel AJC-ers groeiden op met Mieke Meijer. Bij een van de herdenkingsbijeenkomsten van de AJC in 1992 werd door oud AJC-ers een pop gemaakt aan de hand van de tekeningen en een kleine tentoonstelling. Zo leeft Mieke Meijer (en Ger Sligte) ook nog voort na de laatste publicatie van de strip in 1958. (EdR)

Illustraties:

Pop van Mieke Meijer

Call number: BG K21/879

Pagina uit eerste dagboek met tekening voor 1 mei voor Irene Vorrink

Archief AJC, nr. 2179

Foto van Ger Sligte in jaren '30, bezig met illustraties voor een wandkrant van de AJC.

Call number: BG A62/735

Het Heilbron & Fräser archief

In het IISG hebben we vele archieven liggen die nog niet zijn ontsloten. Het Heilbron & Fräser archief is ook zo'n archief. Het archief bestond uit stapels losse papieren, publicaties en dossiers. Het had tien jaar lang in deze situatie in het depot gestaan. Het archief was van socioloog Waldo Heilbron en zijn vrouw Diana Fräser. In 2011 werd het archief aan het IISG in bewaring gegeven door hun zonen.

Waldo en Diana

Het grootste deel van het archief is gevormd door Waldo Heilbron (Paramaribo, 1936 – Amsterdam, 2009). In de jaren 50 kwam hij vanuit Suriname naar Nederland om daar te studeren. Aan de Universiteit van Amsterdam behaalde hij een diploma voor sociologie waarna hij twee jaar in Jamaica ging werken. Eenmaal terug in Amsterdam ging hij aan de slag als onderzoeker en leraar voor de afdeling antropologie van de UvA. Waldo was ook betrokken bij verschillende Surinaamse organisaties tijdens de jaren vijftig en zestig. Deze organisaties waren vaak socialistische of communistisch van aard met een nationalistische houding jegens de Nederlandse koloniën Suriname en de Antillen. Waldo publiceerde veel artikelen en boeken over o.a. de landbouw in Suriname, de gevolgen van de slavernij, kolonialisme en het culturele erfgoed van zwarte Nederlanders. In de jaren negentig was hij een van de oprichters van Museum Suriname waar vandaag de dag nog steeds tentoonstellingen en andere evenementen worden georganiseerd over deze onderwerpen. Diana Fräser (1952-2000) studeerde wiskunde en werkte vervolgens als wiskundelerares op een middelbare school in Nederland. Later bestudeerde zij de visserij in Curaçao voor haar postdoctorale bul in economie. Diana's deel van het archief was kleiner maar beter georganiseerd. De stukken waren daardoor makkelijker uit te zoeken. Ze was betrokken bij kleinere organisaties in Amsterdam die betrokken waren bij vrouwenzaken. Mijn favoriete stukken hadden betrekking op de Kenau sportvereniging waar zelfverdedigingslessen werden gegeven aan zwarte vrouwen tijdens de jaren tachtig. Hier hoorden ook een aantal foto's bij van Diana tijdens de lessen. Diana organiseerde ook educatieve evenementen en lesprogramma's voor Museum Suriname.

The Black Archives

De zonen van Waldo en Diana werken samen met *The Black Archives* in Amsterdam. Deze activisten zijn betrokken bij het verzamelen en presenteren van erfgoed van zwarte Nederlanders. Een soortgelijk initiatief vind je in *The Black Cultural Archives* in Brixton, UK. Erfgoed gerelateerd aan de slavernij en kolonisatie wordt vaak genegeerd in mainstream Nederlandse instellingen. Vaak worden tentoonstellingen die wel op deze onderwerpen ingaan, gemaakt door witte Nederlanders wat een eenzijdig beeld oplevert.

Waldo en Diana verzamelden een grote collectie boeken en publicaties over o.a. de Nederlandse slavernij en kolonialisme. Deze collectie wordt verzorgd door *The Black Archives*. Bezoekers kunnen deze bibliotheek bezoeken aan de Zeeburgerdijk. Afgelopen winter organiseerde *The Black Archives* een tentoonstelling over Otto Huiswoud (1893-1961), de eerste zwarte man die zich aansloot bij de communistische beweging in de VS. Ondanks dat Huiswoud een bekende communist was uit Suriname, wat toen een kolonie was van Nederland, heeft het IISG bijna geen informatie over hem in de collectie. In het

archief van Waldo hebben we een scriptie over Huiswoud. Ik doe hier graag de oproep: Doe alsjeblieft meer onderzoek naar Huiswoud!

Mijn werk met het archief

De inventaris van het archief van Waldo en Diana staat nu al enkele maanden online (zie: <http://hdl.handle.net/10622/ARCH04478>). We hebben niet veel archieven van mensen of organisaties uit Suriname dus deze collectie is erg belangrijk. Mijn favoriete objecten uit het archief waren bandopnames van speeches van Malcolm X. Daarnaast vond ik ook de communistische kranten erg leuk. Het is een groot verschil met de media die we vandaag gebruiken. Deze oude kranten zijn juist erg assertief, tekstgericht en niet-politiek correct. Mijn werk begon met het uitpakken van de verhuisdozen in mijn kamer. Een aantal verhuisdozen waren in een slechte staat en ik was bang dat de onderkant het zou begeven. Gelukkig gebeurde dit niet. Vervolgens ging ik kijken wat voor materiaal er in de dozen zat. Oorspronkelijk dacht ik dat drie van de zestien dozen archiefmateriaal zou bevatten. De rest zou dan documentatie zijn. Dit was dus niet zo: het archiefgedeelte was veel groter, wel zeven dozen. Sommige stukken konden verwijderd worden uit het archief. Die stukken gingen terug naar de zonen. Uiteindelijk bleef er acht meter over. Het archief van Waldo en Diana kan op aanvraag bekeken worden in de studiezaal. (Lauren Romijn)

Heilbron1: Waldo Heilbron (rechts) met andere sprekers tijdens een conferentie.

Heilbron2: poster van de Caribbean Conference, gehouden in het Tropenmuseum in 1982, waar Heilbron een van de sprekers was.

Heilbron3: lidmaatschap van Heilbron voor de V.S.S.A.

Heilbron4: pasfoto van een negentienjarige Diana Fräser.

Heilbron5: poster van de Black Panthers met op de foto Angela Davis.

Heilbron6: poster betreffende solidariteit met Surinaamse stakers.

Heilbron7: Diana Fräser (links) tijdens een cursus zelfverdediging van de vereniging Kenau.

Heilbron8: werkplek met het archief van Heilbron en Fräser

Heilbron9: werkplek met het archief van Heilbron en Fräser

Marxisme en Massamedia

In 2017 ontving het IISG een aanvulling op het archief van de IMMRC, een afkorting die staat voor International Mass Media Research Center. Dit centrum was een initiatief van de Amerikaanse conceptuele kunstenaar Seth Siegelaub (1941-2013). Het was gevestigd in de Parijse voorstad Bagnolet van 1973 tot 1987. De IMMRC was bedoeld als documentatiecentrum op dit gebied en verzamelde naast boeken en tijdschriften ook bibliografische informatie over dit brede terrein. De IMMRC publiceerde de bibliografie *Marxism and the Mass Media: Towards a basic bibliography*. De verzameling werd door Siegelaub actief gevormd door met activisten in het veld te communiceren. Het was de bedoeling dat het geen statische instelling werd. Ruim voordat het tijdperk van de *social media* aanbrak was het al Siegelaubs hoogste doel 'being able to ship not things but ideas and people, and ideas about things, all over the world, very, very quickly'. Al eerder had Siegelaub de uitgeverij IG opgericht die de publicaties van de IMMRC verzorgde. Siegelaub was zelf ook actief: zo verzamelde hij ter plekke in het Portugal van na de Anjerrevolutie in 1974 materiaal van de opbloeiende linkse beweging. Het was dezelfde manier waarop IISG medewerkers Rudolf de Jong en Thea Duijker bezig waren een grote verzameling uniek materiaal over het roerige Portugal bij elkaar te brengen.

In 1989 kwam de bibliotheek die kort tevoren nog als werkzame instelling functioneerde naar Amsterdam. Er hoorde ook een documentatiegedeelte bij van 210 dossiers met onofficiële documenten over allerlei wereldbewegingen. Daaronder ook de door Siegelaub in Portugal verzamelde pamfletten. Daarnaast is er een indrukwekkende periodiekenverzameling van over de hele wereld.

Het was een acquisitie waar Götz Langkau zich voor had ingezet. De integratie van Siegelaubs catalogus in de nog jonge geautomatiseerde catalogus van het IISG was een lastige operatie waar toenmalig IISG-medewerker Tine Sierink veel werk aan heeft gehad. In 1990 kwam Siegelaub in Amsterdam te wonen. Hij was daar actief met zijn partner Marja Bloem, curator van het Stedelijk Museum.

Er was een aantal redenen om de bibliotheek graag te accepteren: De eerste was dat 2/3 van de titels niet in de bibliotheek aanwezig was. Er was vooral een lacune op het gebied van communicatiestudies uit het UK en de USA vanuit marxistisch perspectief. De bibliotheek was daarnaast een aanvulling vanuit de theoretische kant op de praktische documenten over protestbewegingen zoals bv de ID verzameld had. Bij binnenkomst in 1989 telde de catalogus van de IMMRC 1762 records.

Siegelaub was veel meer dan een activist en verzamelaar van linkse titels. Hij was daarnaast loodgieter, bibliograaf en publicist. Maar de meeste mensen kennen hem waarschijnlijk als conceptueel kunstenaar, zelfs als een van de vaders van deze stroming in de moderne kunst. Hij was de bedenker van het concept 'the catalogue-as-exhibition' toen hij in de zestiger jaren galeriehouder was in New York. Siegelaub was steeds geïnteresseerd in catalogi, lijsten en kaarten. Naast de bibliotheek van de IMMRC was zijn grote andere verzamelliefde die van de textiel. Daarvoor richtte hij in Amsterdam het *Center for Social Research on Old Textiles* op. Hij bouwde een interessante collectie op van stukken afkomstig uit de hele wereld. Natuurlijk verzamelde hij daarbij ook weer boeken, nu over textiel. In zijn bibliotheek ontbreken werken van Posthumus over de vroegmoderne textielnijverheid uiteraard niet.

Siegelaub was een man van vele talenten. Dat laat de tentoonstelling die Sara Martinetti samen met het Stedelijk Museum in maart 2016 organiseerde zien. Een

behoorlijk deel van de bibliotheek was daar in mooie nieuwe kasten tentoongesteld. Hij opereerde ook als uitgever. Zijn uitgeverij had de vage naam 'International General'. Dat was een bewuste karikatuur voor een één mans bedrijf, maar het hield ook een kritiek in op nationaal opererende marxisten,

De uitgeverij kende één bestseller en dat was 'How to read Donald Duck'. Deze kritiek op het Amerikaanse cultureel imperialisme was ontstaan in het Chili van Allende. Het was een boekje dat na Pinochets coup in de straten van Santiago verbrand werd. Feltrinelli gaf het in Europa uit in 1972. Het boekje kon niet gedrukt worden in de VS en werd daarom in Engeland gedrukt en bij import in de VS meteen in beslag genomen vanwege copyright schending. Na discussie werd de eerste zending wel doorgelaten (maar de tweede dan weer niet). De eerste druk uit 1975 is erg zeldzaam en een geliefd object voor verzamelaars. De auteurs waren Ariel Dorfman en Armand Mattelart.

In 2017 kreeg het IISG van Marja Bloem een aanvulling op de collectie van de IMMRC. Het was een stukje typisch uitgevers archief met onder andere correspondentie met Dorfman en Stuart Hall. Er is ook een dossier over een boek van Hendrik de Man over de Vlaamse textielnijverheid in aanwezig. Tot slot kenden deze aanvulling nog een klein aantal boeken die oorspronkelijk bij de bibliotheek van de IMMRC hoorde.

HSa

Henk Vredeling: generaal in burger te midden van de uniformen

In 2017 verwierf het IISG het archief van Henk Vredeling, parlementariër voor de Partij van de Arbeid, minister van Defensie en eurocommissaris.

Henk Vredeling, geboren in 1924, nam als jonge man deel aan het verzet. Een fors oorlogstrauma was het gevolg. Na de oorlog studeerde hij aan de Landbouwhogeschool in Wageningen. Als landbouwkundig ingenieur kreeg hij zijn eerste baan bij de Algemene Nederlandse Agrarische Bedrijfsbond (ANAB). Vredeling viel op door zijn betogen in woord en geschrift, waarin hij demografie, economie en sociologie combineerde.

In 1956 kwam Vredeling voor de PvdA in de Tweede Kamer. De landbouw en Europa waren zijn twee interessegebieden. Vanaf 1958 zat hij ook in het Europees Parlement.

Aan deze periode als volksvertegenwoordiger kwam een einde toen hij in 1973 als minister van Defensie deel ging uitmaken van het roemruchte kabinet onder leiding van Joop den Uyl.

Het archief bevat vrij veel droge kost, d.w.z. veel nota's, rapporten en vergaderstukken. Er zijn stukken uit zijn periode bij de ANAB. Flink wat dossiers gaan over de PEP. PEP staat voor 'Progressieve Europese Partij'. In 1969 stonden er ingrijpende veranderingen op stapel binnen de EEG, de voorloper van de Europese Unie. Meer financiële middelen voor de EEG, grotere bevoegdheden voor het Europees Parlement en de aanstaande toetreding van Engeland tot de EEG zorgden voor onrust bij Vredeling die hamerde op een 'gegarandeerde democratische controle'. Een van de middelen om dit bereiken was deze beoogde PEP.

Multinationals organiseerden zich Europa-wijd, het was de hoogste tijd dat ook de progressieve krachten zich bundelden. Vredeling zette zich hiervoor in vanaf de eerste initiatieven in 1969 tot het begin van zijn ministerschap in 1973. De Progressieve Europese Partij kwam er echter niet.

In 1973 werd Vredeling minister van Defensie, hoezeer hij ook uniformen haatte. Er volgden woelige jaren waarin de levering van wapentuig aan Israël tijdens de Jom Kipoeroorlog van 1973 een (geheim) onderwerp was en ook de vervanging van de Starfighters veel stof deed opwaaien.

De defensiestukken in dit archief zijn duidelijk zijn privé-archief. Veel rapporten, veel documentatie, geen notulen, weinig correspondentie. De officiële stukken zitten uiteraard in het archief van het ministerie van Defensie dat bewaard wordt bij het Nationaal Archief in Den Haag.

Toch zitten er interessante stukken tussen. Zo zijn er drie enveloppen van het Ministerie van Defensie, die Vredeling meekreeg bij zijn vertrek van het ministerie. 'Brockx', 'Clumpkens' en 'Lockheed' staat er op de enveloppen. Dit zijn de enveloppen die de archivaris dan wel de onderzoeker wil zien. Interne memo's, persoonlijke notities over gevoerde (telefoon-) gesprekken e.d. Bij Brockx ging het om zijn eventuele benoeming als staatssecretaris van defensie, bij Clumpkens ging het om diens rol in het zgn. generaalsconflict. De derde envelop gaat over de Lockheed-affaire. De inhoud van deze envelop die betrekking heeft op gesprekken van Vredeling met koningin Juliana en prins Bernhard is vooralsnog gesloten conform de door het Nationaal Archief gehanteerde spelregels.

Interessant zijn ook de stukken over *Vrij Nederland*. In augustus 1974 liet Vredeling zich interviewen door Bibeb. Zij kreeg als geen ander machtige mannen aan de praat. Over dit interview ontstond enorme heibel. Over Joseph Luns, secretaris-generaal van de NAVO, zei Vredeling: 'Als ik de vent nog één keer voor m'n voeten krijg, schop ik hem de goal in'. Luns reageerde gepikeerd in een brief gedateerd 5 september 1974. Het was gemakkelijk scoren voor Luns die met enige gespeelde ironie de volstreekte beledigde onschuld uithangt. Het wekt verbazing dat Vredeling na dit interview, waarin zeker de Tweede Wereldoorlog en wellicht Koning Alcohol weergalmden, niet gedwongen is om af te treden.

In 1976 vertrok Vredeling uit Den Haag om Europees commissaris voor sociale zaken te worden.

In een van de weinige openhartige brieven die ik in het archief aantrof, in juli 1977 aan Gerard Peijnenburg, Secretaris-Generaal van het ministerie van Defensie, laat Vredeling zich positief uit over het werk bij defensie en de manier waarop dat ministerie was georganiseerd. Ik citeer: 'Vijfentwintig procent van de organisatorische en managementopzet van dat departement zou ons in Europa al een heel stuk verder helpen'. Vooral de 'taal- en mentaliteitsverschillen' zijn 'grotere hinderpalen' dan verwacht. De realist Vredeling wond er geen doekjes om: 'Europa' was ook in 1977 al een moeizaam project. De idealist Vredeling vond overigens dat dit project zeker door moest gaan. (BHi)

Voor het archief zie: <http://hdl.handle.net/10622/ARCH04556>

Lectures

Posthumus, zijn naoorlogse jaren

Posthumus en het RIOD door Annemieke van Bockxmeer

In zijn 'In memoriam' van Posthumus citeerde Prof. Brugmans een van de sprekers ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van het IISG in 1960. Die had het bij die gelegenheid over de 'agressieve energie' van Posthumus. Wat wordt daarmee bedoeld? Waaruit blijkt dat? Aan de hand van de geschiedenis van Oorlogsdocumentatie kunnen we daar misschien iets meer over aan de weet komen.

Het begin

Tijdens de bezetting, van 1941 tot mei 1945, was Posthumus betrokken bij de illegale voorbereiding en tenslotte de oprichting van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Na de bevrijding was hij voorzitter van het driekoppige directorium van het instituut, dat toen meestal Oorlogsdocumentatie werd genoemd, en in 1949 werd hij eervol ontslagen. Hij heeft zich dus 8 jaar met het documenteren van de oorlog beziggehouden.

Het begon met een Amsterdams werklozenproject voor werkloze hoofdarbeiders dat was opgezet om 12 medewerkers van het IISG dat door de Duitsers gesloten was, een inkomen te bezorgen. Annie Adama- van Scheltema, Boris Sapir, Kees de Dood. Zij werkten officieel aan het ordenen en catalogiseren van documenten betreffende de politieke, economische en sociale geschiedenis van Nederland in de 19de en 20ste eeuw. In werkelijkheid maakten zij een oorlogscatalogus die verwijst naar artikelen en krantenberichten, ongeacht waarin die waren verschenen. Tot na de bevrijding werkten zij door. Deze catalogus is bewaard en staat op het NIOD en is geïdentificeerd door Alex Geelhoed.

Oorlogsdocumentatie en Brill

De bemoeienis van Posthumus met het documenteren van de oorlog werd substantieel toen hij zich ging inzetten voor de oprichting van een instituut voor oorlogsdocumentatie. Tijdens de bezetting had hij meer tijd dan hij voordien gewend was: hij was als hoogleraar ontslagen door de Duitsers en het IISG, waarvan hij directeur was, was op non-actief gesteld. Dus ontwikkelde Posthumus nieuwe activiteiten. Naast zijn inspanningen voor de oprichting van het RIOD was Posthumus vanaf de zomer van 1943 ook nog commissaris bij Brill in Leiden, Bij Brill zorgde hij ervoor dat zijn zoon Jan en diens toenmalige verloofde Lida Cohen illegale bladen konden verzamelen. Het was de bedoeling dat Jan na de oorlog de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog zou schrijven. Daarvan is het niet gekomen. Lida (die na de bevrijding haar naam veranderde in Lydia Winkel) was een van de eerste medewerkers van het instituut. Zij werd aangesteld door Posthumus die er een hand van had om medewerkers zonder de inspraak van de twee andere directoriumleden aan te stellen.

Hoewel Posthumus zeker niet de enige was die vond dat er een instituut voor het documenteren van de oorlog moest komen, was hij wel een stuwende kracht. Het plan voor

een instituut voor Oorlogsdocumentatie leefde ook en misschien wel eerder bij een hoge ambtenaar van het onder Duitse leiding staande departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, de jurist J.K. Van der Haagen. (Overigens: Ook bij minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap in ballingschap G. Bolkestein. Die laatste deelde zijn gedachten daarover met een medewerker van Radio Oranje, Loe de Jong.)

Van der Haagen zocht eerst contact met Algemeen Rijksarchivaris Bijlsma. Dat was in augustus 1943. In het bezette Nederland kon vanzelfsprekend niet vrijuit gesproken worden over een instituut dat pas kon worden opgericht na een nederlaag van Duitsland. De gesprekken die Van der Haagen in augustus 1943 met Algemeen Rijksarchivaris Bijlsma voerde, waren dus illegaal. Dat gold ook voor de gesprekken die Van der Haagen en Bijlsma vanaf september 1943 met Posthumus voerden. Maar de bijeenkomsten waren toch gewoon op het departement. Echt illegaal werd het pas toen er een voorlopig directorium werd gevormd met professor Hermesdorf uit Nijmegen en professor Sneller uit Rotterdam. Posthumus was voorzitter van het illegale directorium, en dat bleef hij ook na de bevrijding.

Omdat het Algemeen Rijksarchief geen belangstelling had voor materiaal uit de 20ste eeuw lag het initiatief verder bij Posthumus. In december 1943 bracht Van der Haagen Posthumus in contact met zijn door de Duitsers op non-actief gestelde secretaris-generaal G.A. (Gerrit) van Poelje. Die dacht graag mee, uiteraard buiten de Duitsgezinde top van het departement om.

Voor Van der Haagen en Van Poelje was het vanzelfsprekend dat het nieuwe instituut volledig door de overheid betaald zou worden, en dat vond de regering in Londen ook. Het verzamelen was een rijkstaak, en zo werd het ook door Posthumus geformuleerd in de Memorie over het nieuwe instituut die hij in overleg met Van der Haagen opstelde. Het ging immers om een nationaal belang, om een verplichting tegenover de Nederlandse burgers die zo zwaar geleden hadden. Bovendien: Archieven van Duitse en Nederlandse oorlogsorganisaties kon je niet zomaar aan hun lot over laten. Zij moesten beschermd worden, bijvoorbeeld door het in beslag kunnen nemen van gebouwen waarin die archieven opgeslagen waren

Opvallend is dat Posthumus er in zijn stukken over het op te richten instituut uitdrukkelijk bepleitte dat de regering een opdracht zou geven aan een particuliere organisatie die in opdracht van het Rijk het verzamelwerk zou doen en de voorlopige publicatie daarvan ter hand zou nemen. En dat was iets waar Van der Haagen en Van Poelje zonder meer tegen waren. Een van de belangrijkste tegenargumenten was dat vertrouwelijke gegevens bijvoorbeeld over NSB-ers niet in particuliere handen mochten raken. Posthumus bleef vanaf de eerste besprekingen in september 1943 aandringen op een functie voor een particuliere commerciële organisatie en bedoeld was Uitgeverij Brill! Hij wilde een combinatie van uitgever en een bureau van de overheid, beide door het rijk betaald. In april 1944 reageerde Van Poelje zeer scherp op de plannen van Posthumus. Hij vond het principieel verkeerd om een commerciële instelling bij het documenteren te betrekken. Hoe dan ook moest Van Poelje weinig hebben van de commerciële activiteiten van Posthumus.

Historische Staatscommissie

Direct na de bevrijding, op 8 mei 1945 werd het RIOD opgericht, door een bericht in de Staatscourant. Maar er moest uiteraard een echte regeling komen. Tot juli 1946 gingen het ministerie, waar Van der Haagen nog steeds contactman voor het RIOD was, en het directorium ervan uit dat er een vrij uitgebreide wet moest komen om het een en ander te regelen. Daarbij speelden twee dringende zaken een rol. Van der Haagen en het ministerie wilden Posthumus in toom houden. Men vond hem eigengereid en duur. De andere dringende zaak was een regeling voor het verzamelen van gegevens waarvoor wettelijke bevoegdheden nodig waren zoals kennisnemen van staatsstukken en inlichtingen inwinnen bij de overheid. Zo kwam er in overleg met het ministerie van justitie en Posthumus een zeer uitgebreid wetsvoorstel tot stand waarin sprake was van een Historische Staatscommissie die vrij zelfstandig maar wel onder leiding van het directorium van het RIOD voor een periode van 5 jaar aan het werk zou gaan. Het ging alleen niet door. Waarschijnlijk op aandringen van de net aangestelde minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen J.J. Gielen is het wetsontwerp in de zomer van 1946 door koningin Wilhelmina afgekeurd. Het eindigde ermee dat er een KB kwam waarin werd vastgesteld dat er een Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie was dat tot taak heeft een wetenschappelijk onderzoek in te stellen naar de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland.

IV Zuivering

Bij het afblazen van de Historische Staatscommissie kan ook een andere kwestie waarbij Posthumus betrokken was, een rol hebben gespeeld. Iets wat bij de minister wel bekend was, maar niet op het RIOD.

Na de bevrijding stelde de Politieke Rechercheafdeling Leiden een onderzoek in naar de directeur van Brill, Folkers. De conclusie was dat Brill op grote schaal financieel voordeel had gehad van de Duitse bezetting omdat de afdeling antiquariaat veel boeken kon verkopen aan Duitse bibliotheken en nationaalsocialistische instellingen. En door het verzorgen van drukwerk voor de Duitse oorlogvoering in Rusland en de Duitse landbouwpolitiek in bezette delen van Rusland en Polen. Folkers kreeg winstafhankelijke tantièmes en de commissarissen, waaronder Posthumus, ook. Na de bevrijding werd de firma Brill niet alleen door de politieke recherche onderzocht, maar ook door de Zuiveringsraad voor de uitgeverij, de boekhandel, het leesbibliotheek- en kioskbetrijf en de bedrijfsreclame. De Zuiveringsraad nam het Posthumus en de andere commissarissen van Brill kwalijk dat zij niets tegen het beleid van directeur Folkers hadden ondernomen en in de winst hadden gedeeld. Op 21 november 1947 werd Posthumus geschorst als commissaris voor de duur van een jaar. Maar hij ging met succes in beroep bij de Centrale Zuiveringsraad voor het bedrijfsleven. De raad was van mening dat Posthumus wat betreft de uitgeverij laakbaar gedrag had vertoond, maar zich verder tijdens de oorlog goed had gedragen. Waarschijnlijk doelde de Zuiveringsraad op de hulp die hij en zijn vrouw aan Joodse kinderen hadden verleend en op het geld dat Brill uit zijn zwarte kas via Posthumus aan ontslagen Leidse hoogleraren en ondergedoken Joodse hoogleraren heeft gegeven.

In 1949 werd Posthumus benoemd als directeur van Brill. Kort na zijn benoeming stuurde Brill een brochure aan buitenlandse relaties waarin stond dat Posthumus ook voorzitter van het directorium van het RIOD was en dat boeken van oorlogsdocumentatie ook via zijn uitgeverij besteld konden worden. Dat was raar want publicaties van oorlogsdocumentatie waren bij Martinus Nijhoff ondergebracht. Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen Rutten vond dat er sprake was van belangenverstremming en stelde

Posthumus voor dat hij ontslag bij Oorlogsdocumentatie moest nemen als hij directeur van Brill wilde blijven. Uiteindelijk is Posthumus eervol bij het RIOD ontslagen, in 1949. Zijn 'agressieve energie' kon hij nog jaren kwijt.

Posthumus, de sociale wetenschappen en het universitaire vormingsideaal door *Peter Jan Knegtmans*

Tijdens de bezetting stonden de Nederlandse universiteiten onder grote druk. Vrij algemeen heerste het idee dat de Nederlandse intelligentsia tekortschoot in het vinden van de juiste houding tegenover de bezetter. Voor zover deze kritiek de universiteiten betrof, kwam het erop neer dat de hoogleraren – professor Cleveringa en anderen niet te na gesproken – niet in het openbaar protesteerden of ten minste hun onderwijs neerlegden, en dat zij hun studenten niet durfden of wilden adviseren in persoonlijke zaken. Al te gemakkelijk verscholen hoogleraren zich achter het argument dat zij slechts verantwoordelijk waren voor de *wetenschappelijke* vorming van de studenten.

Zij deden dit met enig recht, want het stond nu eenmaal in de wet: universiteiten hadden tot taak de ‘vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt’. Toch vatte niet iedereen dit zo strikt op. Professoren aan de bijzondere universiteiten (de VU, de Katholieke Universiteit Nijmegen) zagen het uitdrukkelijk als hun opdracht voor hun studenten ook morele leidslieden te zijn. Maar ook aan de openbare universiteiten was de eenzijdige taakopvatting al bekritiseerd.

De wereldwijde diepe economische crisis van de jaren dertig had de studenten onzeker gemaakt. Dit uitte zich in verschillende, met elkaar samenhangende klachten over de toenmalige universiteit. Hoewel de universiteiten toen nog klein waren, heerste bij de studenten het gevoel dat het onderlinge contact verloren was gegaan. De studenten uit verschillende faculteiten troffen elkaar niet en er was geen of te weinig contact tussen de studenten en hun professoren. Bovendien vroegen de studenten zich af wat de universiteiten deden aan hun vorming als mens, als persoon. En zij vroegen zich af of de studies aan de universiteit niet veel te specialistisch waren geworden en of ze, met het oog op de enorme werkloosheid, niet meer moesten worden gericht op maatschappelijke behoeften.

Zoals wel vaker in tijden van crisis werd er bescherming gezocht in een gemeenschap, in dit geval een sterk geïdealiseerde academische gemeenschap naar middeleeuws voorbeeld, waar docenten morele leidslieden voor de studenten zouden zijn

geweest. Alom werden initiatieven genomen die in deze richting gingen. En er werden cursussen en conferenties georganiseerd over het thema universiteit en samenleving. Enkele van deze conferenties voor studenten en professoren van de Universiteit van Amsterdam werden georganiseerd in het conferentieoord Woudschoten in Zeist. Een van de door Amsterdamse studenten over 'Universiteit en maatschappij' belegde weekends werd geleid door professor Posthumus. Bij deze gelegenheid sprak professor Kohnstamm, natuurkundige, filosoof en pedagoog, over het belang van karaktervorming en culturele vorming van de studenten. Het eerste, de karaktervorming, vertrouwde hij toe aan de studentenverenigingen, wier taak dit in feite al lang was. Culturele vorming zag hij echter als taak van de universiteit. Maar in zijn slotwoord wees Posthumus erop dat het initiatief hiertoe van de studenten moest uitgaan. Hoewel het nergens met zoveel woorden werd gezegd, gingen deze discussies in feite over een nieuw universitair vormingsideaal. Dit ideaal moest breder zijn dan alleen vorming door wetenschap.

Tijdens de bezetting bleek hoezeer de UvA meer dan enige andere als los zand aan elkaar hing. Zij was een universiteit in een grote stad, waar de studenten zeer verspreid en voor een substantieel deel buiten de stad woonden. Ook was het percentage studenten dat niet bij een van de gezelligheidsverenigingen was aangesloten veel hoger. Hoe anders was dit in steden als Delft en Leiden, waar de studentenhuizen in enkele straten en grachten waren geconcentreerd. In Amsterdam zou het gedurende de hele bezetting een probleem blijken dat het Corps onvoldoende gezag bezat en dat de gezamenlijke studentenverenigingen veel te weinig studenten konden bereiken.

Tijdens de bezetting ontstond daarom de roep naar een algemene studentenvereniging waarin alle studenten onderdak zouden vinden, en naar een civitas academica waarin hoogleraren en studenten nauw contact zouden hebben. Maar er gebeurde nog iets anders. Kennelijk was professor Posthumus van opvatting veranderd. Hij vond niet langer dat het initiatief voor verandering van de studenten moest uitgaan. In 1943 had hij een plan uitgewerkt voor een faculteit die zich in het bijzonder zou richten op de bestudering van politieke en maatschappelijke vraagstukken. In juni 1945 legde hij dit voor aan enkele ambtgenoten, onder wie Jan Romein, en bleek dat Posthumus vooral dacht aan de opleiding van toekomstige diplomaten en 'hogere' journalisten met behulp van op de internationale politiek gerichte instituten.

Diezelfde maand publiceerde professor Kohnstamm zijn gedachten over de nieuwe

faculteit in *Het Parool*. Ook hij vond dat diplomaten, journalisten en belastingambtenaren voortaan een universitaire opleiding moesten krijgen, evenals maatschappelijk werkers en docenten in het volksonderwijs. Maar bij hem speelde ook iets anders mee. Hij stelde dat intellectuelen tijdens de oorlog waren tekortgeschoten. Volgens hem lag dit aan de universiteit, die te veel een negentiende-eeuws karakter droeg. Door de steeds verder voortschrijdende specialisatie ontbrak het aan tijd en belangstelling 'voor de diepere vragen van het geestelijk leven en de groote actuele problemen omtrent de inrichting van staat en maatschappij'. Opnieuw werd het niet met zoveel woorden gezegd, maar Kohnstamm stelde hier het ideaal van vorming door wetenschap ter discussie.

In het vervolg van de discussie over de zevende faculteit, officieel faculteit der Politieke en Sociale Wetenschappen geheten, verdween dit vormingsideaal uit het zicht. De voorbereidingscommissie onder leiding van Posthumus legde de nadruk op het wetenschappelijke karakter van de nieuwe faculteit en de hierin ondergebrachte studies, zoals de nieuwe wetenschap der politiek. De wet schreef dit nog altijd voor. Het was ook een tactische keuze, omdat de universiteit de indruk wilde vermijden dat zij studenten politiek zou gaan vormen.

De faculteit kwam er, maar niet dan na een paar fikse politieke rellen. Maar waarom denk ik dat aan deze nieuwe faculteit oorspronkelijk een nieuw universitair vormingsideaal ten grondslag heeft gelegen? In de eerste plaats natuurlijk door wat Kohnstamm hierover schreef in *Het Parool* van 1945. In de tweede plaats door de deelname van Kohnstamm én Posthumus aan de cursussen en conferenties in de late jaren dertig die tot doel hadden gehad de studenten een meer algemene vorming te geven. En ten slotte door wat Posthumus hier zelf over schreef en zei in de Memorie van Toelichting op de ontwerpverordening tot regeling van de nieuwe faculteit en in een interview met *De Maasbode* in 1947. De tijdens de oorlog gebleken verregaande politieke naïveteit en sociale onkunde van de Nederlandse intelligentsia moesten worden bestreden door in de nieuwe faculteit mensen op te leiden die de Nederlandse bevolking meer begrip konden bijbrengen van de grote politieke en sociale problemen, aldus Posthumus. De bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef bij studenten kwam pas in 1960 in de wet.

Posthumus en zijn naoorlogse activiteiten door Huub Sanders

De naoorlogse jaren waren voor het IISG jaren met niet meer dezelfde spectaculaire resultaten als voor de oorlog. Het gangbare beeld is dat het IISG een enorm moeilijke tijd doormaakte. Het IISG was compleet leeggeroofd. Er was veel minder geld dan voor de oorlog beschikbaar. Posthumus zou zijn interesse voor het IISG enigszins hebben verloren, want hij was bezig met andere dingen.

Over drie van zijn belangrijkste activiteiten hebben we vanmiddag al gehoord: zijn betrokkenheid bij de 7^e, het RIOD en Brill. Maar er waren meer initiatieven. Een minder bekend project bijvoorbeeld was het in 1945 door Posthumus mede opgerichte Studiecentrum voor Maatschappelijke Vraagstukken. Het doel was het wetenschappelijk-synthetische denken dienstbaar te maken aan de maatschappelijke verhoudingen. Het ging hierbij om het 'verenigen van de uitkomsten van wetenschappelijke studie, teneinde daarmee tot synthese te komen...'. De primaire taak van het centrum bestond uit het 'verenigen van inzichten betrekking hebbende op de problemen welke de nieuwe opbouw van ons land en de ontwikkeling van den mens daarin medebrengen'. De indrukwekkende lijst oprichters telde 29 namen, bijvoorbeeld J.M. Burgers (Delft), Ph.J. Idenburg (CBS), S. Mansholt, H.J. Pos (UvA), W. Posthumus-van der Goot, H.J. Reinink (OK en W), Jan Romein, Nico Schermerhorn, J. Tinbergen en Hein Vos. Bij het moment van oprichting waren er maar liefst drie actieve ministers, waaronder de minister-president bij de zaak betrokken. Posthumus zelf heeft zich er niet zeer actief mee bemoeid, Willemijn Posthumus-van der Goot meer. Maar het plan paste helemaal bij zijn ideeën.

Na de oorlog was Posthumus een tijd voorzitter van het ISONEVO, het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk dat in 1940 was opgericht. Dit Instituut wist hij in 1947 onder te brengen bij de KNAW. Het ISONEVO verrichte praktisch onderzoek in opdracht, vaak van gemeenten. Het onderzoek had sterk sociografische trekken; het platteland was een belangrijk onderwerp. Het ISONEVO was de voorloper van het in 1960 opgerichte SISWO, de Stichting Interuniversitair instituut voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek / Instituut voor Maatschappijwetenschappen.

Vanuit zijn betrokkenheid bij de 7^e was hij actief bij het Rusland Instituut, dat ondergebracht werd in het IISG. Hij hield zich bezig met de Perswetenschap samen met Baschwitz, die al voor de oorlog had gewerkt op het IISG.

Zijn persoonlijke leven kende in de naoorlogse jaren ook drastisch veranderingen. Het huwelijk met Willemijn van der Goot strandde en hij ging een nieuwe relatie aan met Wil van Straalen, waarmee hij in 1949 een zoon kreeg. Een aardig detail over hoe sommigen tegen zoiets aankeken, laat een stukje van Lou de Jong (1914) zien die in zijn *Herinneringen* de receptie in het NEHA beschrijft die gehouden werd ter ere van de 80ste verjaardag van de oprichter vlak voor zijn dood in 1960. Afkeurend heeft De Jong het over de daar aanwezige zoon uit het eerste huwelijk, Jan Posthumus, op dat moment 51 jaar oud die rondliep met de dan 10 jarige Rob.

In het verhaal van Posthumus' afnemende belangstelling zit zeker een kern van waarheid, maar er zijn wel een paar belangrijke nuances aan te brengen: De belangrijkste is dat hij 'gewoon' directeur van het IISG bleef tot en met 1952. Rüter komt de directie als 2^e directeur pas versterken in 1950. Dus vijf jaar lang na de oorlog had Posthumus alleen de leiding over het IISG.

Als directeur IISG stond al zij werk in het teken van wederopbouw. De drie belangrijkste gebieden die getroffen waren door de oorlog:

1) fysiek: het gebouw was leeg en moest worden heringericht; Annie Scheltema schrijft hoe ze zelf een tafel en paar stoelen uit Bergen gered had en naar Keizersgracht 264 bracht. Er was geen verwarming, geen telefoon, er was helemaal niks.

2) Ook de collecties waren verdwenen. Maar restitutie kwam in 1946 goed op gang. Bij deze twee punten was Annie Scheltema de belangrijkste speler.

3) Het derde punt in verband met de wederopbouw gaat over de organisatorische verhoudingen. De Centrale gaf direct na mei 1945 aan niet meer zoals voor de oorlog te kunnen bijdragen. In 1945 moesten er nieuwe financiers komen. Die werden gevonden bij de Rijksoverheid en de Gemeente Amsterdam. Die nieuwe financiering werd in 1945 met elkaar afgestemd in de verhouding 1:1:1 voor De Centrale : Het Rijk : De Gemeente. Maar om dat te realiseren moest Posthumus de boel onder druk zetten door te schermen met het aanbod van Harvard om het hele instituut naar de USA te halen.

De Centrale wilde zo snel mogelijk van de financiële verantwoordelijkheid voor het IISG af. Maar wat betekende dat voor haar collecties? Die had De Centrale in bruikleen gegeven aan de Stichting IISG. Die Stichting veranderde nu er nieuwe partners bijkwamen. Dus moest er ook een nieuw bruikleencontract komen.

Van de andere kant gezien was het logisch dat het Rijk niet zomaar de portemonnee zou trekken als ze niet wist dat de collecties voor een onbepaald lange tijd in openbare handen zouden zijn. Dus kwam er een afspraak in 1947 tussen De Centrale en het Rijk met als inhoud dat de in bruikleen gegeven collecties niet mogen worden weggegeven of verkocht dan alleen aan het Rijk. Posthumus had misschien minder belangstelling, maar deze twee zaken wist hij wel te regelen.

Het Rijk wilde alleen meegaan in de nieuwe plannen onder de voorwaarde dat Posthumus zijn salaris zou verlagen en in 1949 wordt zijn salaris daadwerkelijk verlaagd tot Fl 2000,-.

In 1950 stelde Posthumus een aantal inhoudelijke zaken aan de orde. Hij legde De Centrale een nota voor. Hier stelde hij nu zelf vast dat hij minder tevreden is over zijn positie bij het IISG: Hij vreesde dat het Instituut het contact met de buitenwereld enigszins was kwijtgeraakt. Bovendien was er geen filiaal meer in Parijs en publiceerde het IISG geen wetenschappelijke werken meer. Daardoor dreigde het Instituut zijn vooraanstaande positie te verliezen. Ook zou het beter zijn zich meer met de problemen van de tegenwoordige tijd bezig te houden. De basis van het werk van het Instituut was de belangstelling van vele groepen in de bevolking voor de ontwikkeling van de socialistische beweging en –gedachten. Het werk van het Instituut kon van groot belang worden geacht om het verleden van de beweging en zijn voorgangers te eren en door de kennis van de geschiedenis van de beweging, de kracht van de socialistische overtuiging te steunen. Maar vervolgens beredeneerde Posthumus waarom het Instituut anders moest gaan opereren. Hij stelde dat de socialistische gedachte zich minder scherp tegenover de wereld was gaan stellen. Van theorie heeft zij zich meer tot de praktijk gewend. Vandaar dat gespecialiseerd historisch werk minder belangstelling heeft en de aandacht nu op het heden en de toekomst is gericht. Na deze passage, volgde de conclusie dat het IISG het historisch werk moest blijven doen, maar de verzameling en de kennis moesten actueel gebruikt worden. Sociologie, sociale-psychologie en geschiedenis moesten samen een theorie van de maatschappelijke ontwikkeling kunnen maken. Er werden een aantal voorbeelden van dit sociaalwetenschappelijk onderzoek, 'research werk', opgesomd. Ik noem 'sociaal psychologische tendenzen naar een planmatige regeling der maatschappij'. Ook uitbreiding naar 'het Oosten' was nodig. In de discussie in het Bestuur is het vooral De Centrale waar de

bedenkingen vandaan komen. De statuten van De Centrale zouden een dergelijke taakuitbreiding niet toelaten en een uitbreiding naar Azië was al helemaal onmogelijk.

Een andere ontwikkeling die Posthumus voor zich zag was een omslag in de aard van het verzamelterrein. Het type archief dat in de eerste fase van het bestaan van het IISG verworven kon worden, bestond niet meer of was niet meer beschikbaar. Zoals gezegd waren er buiten Nederland nu ook instellingen opgericht die collecties op dit terrein graag wilden verzamelen. Daarnaast ontwaarde het bestuur een trend die zij in de jaren 1950 als 'socialisering' omschreef. Hiermee werd bedoeld, dat ideeën afkomstig uit de wereld van het socialisme, in de breedste zin opgevat, normale, nastrevenswaardige doelen in en voor de gevestigde maatschappij waren geworden. Dat betekende dat de dragers van deze ideeën grote, gevestigde maatschappelijke instellingen waren geworden. Met navenant omvangrijke archieven. Hierin moest het IISG een rol spelen. De instellingen waar men aan dacht waren organisaties als de SER, de Stichting van de Arbeid, het College van Rijksbemiddelaars en zelfs de EGKS. Van deze organisaties is het archief van de Stichting van de Arbeid naar het IISG gekomen.

De hier genoemde zaken waren duidelijk een belangrijke lijn in de ontwikkeling van Posthumus' gedachten. Na 1945 stond voor hem veel in het teken van het uit de ivoren toren halen van de Nederlandse universitaire wereld. Universitair geschoolden moesten ook praktische mensen zijn, geen wereldvreemde boekengeleerden. Bovendien moesten ze gewapend zijn tegen de totalitaire verleiding van het fascisme en communisme

Wel is het zo dat die neiging, dat gevoel zou ik het meer willen noemen, om bij te dragen aan de maatschappij dat bij veel sociaalhistorici aanwezig is, met ups en downs een permanent iets is. En vandaag de dag leeft het mijns inziens weer sterker met de discussies over migratie en slavernij.